

השרידים בקצה הצפוני של מצדה

א. המדרגה העליונה

שטח רחב ומוארך, שהוא בוודאי רחבה, מפריד בין בית הנשק לבין קיר משופע (נשאר עד היום וגבהו 4 מ'), החוצץ בין הקצה הצפוני של מצדה לבין השטח הנותר; חומות המבצר אינן חורגות מעבר לקיר זה. כבר בשנת 1857 מצא שם א. ג. ריי (E. G. Rey) ⁽⁶⁷⁾ יסודות של חדרים, מהם בעלי רצפת פסיפס. אם לזון לפי מצבו של בניין זה, העומד בקצהו של המשטח כולו, לפי הנוף המרהיב-עין הפתוח צפונה (המבט מגיע עד לגני עין-גדי ומעבר להם) ולפי השרידים החשובים המצויים במדרגות למטה, (לוח ג, 1 ולוח ד, 2) הרי מסתבר, שלבניין זה היתה נודעת חשיבות מיוחדת. מחמת מבנה השטח לא נתכסו השרידים במידה שווה; אלה שבמערב היו מונחים תחת שכבת עיי חרבות, שעביה הגיע עד ל-2 מטרים, בעוד שאלה שבצד מזרח היו מונחים כמעט על-פני השטח, או אף היו חשופים לגמרי ⁽⁶⁸⁾. הקצוות משני הצדדים היו הרוסים; ואלה שבמערב נפגעו יותר. מקצור הזמן שעמד לרשותנו ובשל מספרם הקטן של חברי המשלחת הסתפקנו הפעם בגילוי שטחי של הקירות, מתוך כוונה לקבוע את הקווים הכלליים בלבד של תכנית הבניין. באי-אלה מקומות הגענו בחפירותינו עד לרצפות, בעיקר כדי לראות את דגמי הפסיפס המקשטים אותן.

השטח שבקצהו הצפוני של ההר תפוס כולו ע"י בניין בצורת מלבן, בעל תשעה חדרים, העומד מול מרפסת חצי-עגולה, שקירה הקיצוני מגיע לשפת הסלע ⁽⁶⁹⁾. בחפירת תעלת-נסיון, שחצתה את המרפסת, נתגלה, שכל שטחה היה ממולא באורח אחיד אבנים קטנות. ממדי הבית היו 21.5×12 מ'. המרפסת היא בעלת רדיוס של 9.5 מ' בקירוב. הסימן היחיד למצוי-אותה של דלת היה סף-דלת, שנתגלה בחזית הצפונית. תכנית הבניין היא מיוחדת במינה (ציור 11). במרכז נמצאו שלושה חדרים קטנים מאוד $(2.5 \times 2.35$ מ), מסודרים בטור מצפון לדרום, והכניסות אליהם היו מצד

E. G. Rey: *Vo-yage* לפי Bruennow & Domaszewski, *op. cit.*, p. 220 ⁽⁶⁷⁾

dans le Haouran et aux bords de la Mer Morte. Paris, Pl. XXVI
⁽⁶⁸⁾ יש ללמוד מתוך ציורו של ריי, שבנומנו היה החלק המערבי של הבניין חשוף,

בעוד שהחלק המזרחי היה מכוסה.

⁽⁶⁹⁾ מרפסת זו כבר צוינה ע"י קונרד. השווה תכניתו הנ"ל.

מערב. החדרים היו מוקפים משלושה צדדים ע"י פרוזדור, שרחבו 2 מ' ולן צורת ת. באגפים המזרחי והמערבי היו שלושה חדרים מכל צד — שני חדרים גדולים (5.5×3.5-4.25 מ') ומסדרון מוארך (5.4×2 מ'), שעבר בצד המערבי בין שני החדרים הריבועיים, ואילו בצד המזרחי השתרע דרומה להם (70).

הקירות של בית זה היו בנויים מאבני החול השכיחות במצדה, שמי-דוּתיה הרגילות הן 30×30×70 ס"מ; היו גם אבנים בנות 20×30×56 או 20×30×30 ס"מ. הקירות עומדים על נדבך-יסוד עשוי אבנים גסות. אבני הקירות היו מסותתות יפה, אך מרמת שבירותן היה קשה לפעמים להבחין בכך. עביים של הקירות החיצוניים 0.70 עד 0.80 מ', בעוד שעביים של הקירות הפנימיים היה 0.40 בקירוב, דהיינו עובי של אבן אחת. הסדקים בין נדבכי האבנים היו ממולאים בטיח ובאבנים קטנות. הקירות היו מטיחים מבפנים ומבחוץ. בין עיי המפולת מצאנו שברי טיח צבעוני, המהווים דגמים של פסים (שרחבם 8 ס"מ) אדומים-צהובים-לבנים, או צהובים-שחורים-אדומים.

הגילויים המעניינים ביותר שבבניין זה (מלבד תכניתו הכללית) הם שרידי הרצפות של פסיפס, שנמצאו בחדרים החיצוניים במזרח ובמערב. כן הבחנו בשרידי פסיפס בפרוזדור, המקיף של שלושת החדרים המרכזיים, ובמרפסת העגולה למחצה, הגובלת עם הקיר החיצוני של הבית.

בידי מר דונאייבסקי עלה לשחזר את הדגמים מן השרידים בצורתם המקורית. כל חדר מהחדרים הגדולים התחלק לשני שטחים, שלכל אחד מהם דגם שונה: בחלק המזרחי היה דגם של כוכבים שחורים, נתונים על רקע לבן בתוך מסגרת צרה (5 ס"מ, לוח ה' 3). הדגם השני היווה משושים (הפסגונים) שחורים, המהווים דגם של תאי-דבורים, ושוב על רקע לבן (לוח ה' 4). שני הדגמים היו מוקפים במסגרת רחבה (10 ס"מ). הדגם ההפסאגוני, בתבניות גדולות יותר, מופיע גם בחדר הגדול שבמערב (לוח

(70) התכניות היחידות הדומות לאלו, הידועות לנו הן: (א) ארמון IV בפרגמון (263—197 לפסה"נ). בתכנית המקורית הקיף כאן מסדרון את קבוצת החדרים שמסביב לחצר. תכנית זו נעזבה לאחר מכן בשעת הקמת הארמון V (Kawerau & Wiegand, *op. cit.*, p. 25 f.) (ב) ה-Casa dei Cervi בהרקולנאום (Pl. IV Th. Fyfe: *Hellenistic Architecture*). שם מוקפים החדרים על-ידי מסדרון רצוף פסיפס. תכנית זו מתוארת כיחידה במינה. הארמונות הקדומים ביותר בפרגמון אינם מטיפוס המבנים בעלי החצר עם עמודים.

ה', 5). בשני החדרים המוארכים והצרים רצפה לבנה עם מלבן שחור (ציור 11). הפסיפס הלבן עשוי אבן-סיד, הדומה לזו ששימשה לייצור הקוביות, שנמצאו בשטח "בית המלאכה" (ר' למעלה ע' 22), בעוד שהמרצפות השחורות עשויות אבן ביטומינית רכה, המצויה בסביבות ים-המלח (למשל במצד בוקק) והמתפוררת בנקל. פסיפסים אלה, שהם ללא ספק הקדומים ביותר, שנמצאו עד כה בישראל, מתאימים לפי דגמם לתקופת המעבר (המאה הראשונה לפסה"נ — המאה הראשונה לסה"נ) באיטליה⁽⁷¹⁾, ועל-כן ברי הדבר, שהם מטיפוס הירודיאני. להלן נדון במסקנות המשתמעות מתוך הנחה זו (עמ' 39).

סימנים מסוימים מעידים, שחלו שינויים חשובים בבניין ובסביבתו לאחר הקמתו⁽⁷²⁾. החדר המוארך שבמרכז האגף המערבי נחסם בתקופה מאוחרת יותר, תוך שימוש באבנים ממידות שונות (66×16×33 ס"מ) ומחומר שונה (אבן-סיד, ולא אבן-חול). בזמן מאוחר יותר נוסף בדרום קיר-תומך, שעביו 2.6 מ', הבנוי מאבנים גסות. הואיל וקיר זה מכסה את חזית הקיר הראשון, על-כן הוא מאוחר ממנו. קיר זה הולך ומשתפע כלפי צדו המזרחי, כך שבקצהו מהווה הוא זינו חד, שעליו נשתמר הטיח עד היום. בפניה, שנוצרה ע"י חוד זה והמשך הקיר של הבית עצמו, עמד ספסל מטויה, (לוח ה', 1) ומאחוריו היו חרותים על הקיר רישומים, שמשמעותם סתומה, פרט לציור אחד ברור למדי (ציור 11, לוח ה', 2). ציור זה מתאר קבוצת דקלים בתוך חומה. בפניות הקיר קבועים מגדלים, ובמרכזו — שער. בשטח המגודר שבחזית מצויים סמלים שונים, בכללם תיאור דומה למנורה בת שבעת הקנים מצד שמאל ועץ הדר מצד ימין. משמאל לשער מופיע שוב גזע של

71 דגם הכוכבים ע— E. M. Blake: *The Pavements of the Roman Buildings of the Republic and Early Empire* (Memoirs, of the American Academy of the Republic and Early Empire) p. 103 Pl. 1: 4, (in Rome, VIII). Rome, 1930 המאה הראשונה לפסה"נ). שם עמ' 97—109, לוח 24: 4; עמ' 103 והערה 5, לוח 31: 4. דגם המשושים שם, עמ' 98, 109, לוח 26: 4 (תקופת המעבר שבין המאה הראשונה לפסה"נ לבין המאה הראשונה לספה"נ); עמ' 109, לוח 29: 4 (אמצע המאה הראשונה לספה"נ).

72 שינויים דומים בוצעו גם בפרגמון (— Kawerau & Wiegand, *op. cit.*, pp. 11—13, 65). במקום מגדלו של פלייתרוס (283—263 לפסה"נ) באו בניינים מאוחרים יותר של אבנים הב' (107—158 לפסה"נ). חוסר מקום עורר אותן הבעיות בפרגמון ובמצדה; ר' במיוחד שם, עמ' 65, בו מתואר המעבר מצד (φρρσύρσιν) בהרים לבניין הארמונות המפוארים.

רקל. אין טעם לחתור לפירושה של ציורים גסים אלה שאמנם בוצעו במידת-מה של כשרון בשל חוסר בהירותם. אפשר ומרמזים הם על הדקלים שבגני עין-גדי או בגן-עדן. דבר אחד, לפחות, ברור לגמרי, והוא, ששרטוטים וגרפי-טים אלה הם מעשי ידי חיילים, שעמדו על המשמר לפני הארמון, ובמלאכתם זו השתדלו להפיג את השעמום שבשעות השמירה. לפני הספסל נמצאו שרידים, המפצים אור על אנשי המשמר ועיסוקיהם, כגון: שיירי מזון (חרצני תמרים, קליפות אגוזים, מלח וכן מיני חמרים אורגניים, שלא זהו לפי שעה), חתיכות עור, סוליות, שרוך-נעל ועוד. כן נמצאו כאן חתיכות טיח (סטקו)⁷³ צמודים לשבר של קנה-סוף (היינו חלקי גג), שבירי טיח משוח בצבע אדום, צהוב וירוק, וגם פינה אחת של כותרת קורינתית. זו האחרונה ראויה לציון מיוחד לאור העובדה, שקודם לכן נמצאו על המרפסת שתי כותרות בסגנון יוני.

וכך רואים אנו, שהבית העומד על המדרגה העליונה וכן בית-הנשק, מהווים את המבנה היחיד, הטבוע בחותם ברור של שתי תקופות בנייה. בבואנו להבחין בין שתי התקופות, שומה עלינו לציין את המבנים הבאים בין המאוחרים יותר:

(א) הקיר התומך הגבוה, שנבנה בלי ספק לשם ביצור הקיר הדרומי של הבית. ייתכן שהוא הותקן לאחר רעידת אדמה, או משהוחלט לבנות קומה עליונה על הבניין המקורי.

(ב) ספסל השמירה, שהועמד בפינה בין הקיר התומך לבין המשך הקיר של הבית, שהותקן מהסיבה הנזכרת בסעיף (א) בתקופת הבניין השנייה. פרק-הזמן, שבו היה צורך להציב משמר ליד הבית, הוא ודאי תקופה כששכן כאן מלך, היינו תקופת הורדוס.

(ג) רצפות הפסיפס, שהן כולן מתקופת הורדוס (ר' למעלה עמ' 37).

(ד) העיים, שנמצאו ליד הספסל, המעידים על מציאות קומה עליונה בעלת עמודים בסגנון הקורינתית, בעוד שהעמודים של הבית גופא היו בסגנון יוני.

(73) ריי מצא חתיכת פסיפס ומסרה לבית-הנכות על שם הכומר מישון (Bruennow & Domaszewski, *op. cit.*, p. 240). שבר אחד נמסר ע"י די סוסי לבית-הנכות של הלובר R. Dussaud: *Les monuments palestiniens et judaïques*. Paris, 1912, p. 61.) (No. 63)

ה) השינויים, שחלו בתכנית המקורית של הבית, ובייחוד הקיר החוסם את הפרוזדור המערבי, הם ודאי מהתקופה המאוחרת יותר. אם המבנים המוספים הם מהתקופה ההירודיאנית, הרי יש ליחס את הבית המקורי לתקופת הבנייה האחרת הידועה במצדה, שהיא תקופת החשמונאים⁽⁷⁴⁾. גם שיקולים אחרים משמשים ביסוס לדעה זו, אך אין הם אלא השערות בלבד, כל עוד לא נוקה השטח כולו. השיקולים הם: הפשטות והצניעות של המבנה, בהשוואה למבנים המפוארים שבמדרגה התחתונה, שהם ללא ספק מהתקופה ההירודיאנית. לפי תכנית הבית, יש להניח שהיה זה בית המלך, ואילו החדרים הקטנים שימשו, כנראה, חדרי-מגורים לו לעצמו. הפרוזדור, המקיף את החדרים משלושה צדדים, שימש, כנראה, לצרכיהם של השומרים על החדרים הפנימיים. ויש להניח, שהפשטות והצניעות, שבהן הצטיין בית החשמונאים שבמצדה, הן שהניעו את הורדוס להרחיב את הבית ולפאר אותו ע"י הוספת אולם העמודים במפלס נמוך יותר. הקמת בית הנשק והמחסנים בדרום מנעו את הרחבת הארמון מצד זה. וכנראה מסיבה זו החליט הורדוס להקים את הבניין הגדול בקרבת השער המערבי, לצרכיהם של אנשי החצר והמשמר המלווים את המלך, וכן להרחיב את ארמונו שלו ע"י תוספת בניינים על המדרגות הנמוכות יותר.

ב. המדרגה התיכונה

המדרגה התיכונה נמוכה ב-20 מ' מראש ההר, ומכאן באה ירידה של 13 מ' למדרגה התחתונה. רובה תפוס על-ידי מבנה של שני מעגלים חדר-מרכזיים, אך מאחוריהם משתרעת טראסה בעובי של 6 מ' בקירוב, המכוסה על-ידי ערמת-שפך גבוהה (ציורים 12, 19).

ב-1955 ערכנו חפירות בכמה מקומות בין המעגלים ובמרכזם וכן גילינו את חדר המדרגות שבקצה המערבי של הטראסה. ב-1956 סיימנו את החפירה של כל שטח המעגלים וביצענו חפירה נוספת ליד קיר הסלע שמדרום להם. מדרגת הסלע הטבעית, שבוני הארמון מצאו לפניהם, היתה צרה יותר מן המדרגה הנוכחית, והיא התחדדה בקצה הצפוני. הם יישרו סלע זה ממערב, מצפון וממזרח עד למפלס המדרגה התחתונה, ואילו כלפי מעלה המשיכו ובנו קירות ישרים מעל לקירות הסלע עד קרוב לפני הסלע שבמרכז

(74) ר' למעלה עמ' 9 ואילך.